

در تکاپوی توسعه حقوق بین‌الملل اینترنت

آرامش شهبازی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۴/۱۳ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۶/۲۴

چکیده

انقلاب تکنولوژیکی، آزادی بیان را به نحوی مدرن متأثر ساخت که توسعه رادیو و تلویزیون قبلاً آن را دگرگون نکرده بود. این انقلاب، جلوه‌های جدیدی از آزادی بیان را در مقابل ما هویدا کرد. با تحولات جدید در این حوزه، رفته‌رفته مشارکت فرهنگی در زمینه‌های مختلفی از جامعه پررنگ‌تر شد و مراداتی که تا پیش از آن در قالب‌هایی محدودتر صورت می‌گرفت، پررنگ‌تر شد. با این حال، به همان میزان نیز امکان کنترل و ایجاد محدودیت در اقسام مختلف ارتباطات در اشکال جدیدی، هویدا شد. چنین کنترلی که عمدتاً از طریق سازوکارهای دولتی و در مقابله با جریان مبادله آزادانه اطلاعات صورت می‌گیرد، با ظهور شبکه‌های اجتماعی وارد مرحله جدیدی شده است. سانسور و نظارت بر محتوای داده‌ها و پیشرفت شیوه‌های رهگیری مکاتبات و مکالمات در این شبکه‌ها، این پرسش جدی را به ذهن متبادر می‌کند که آیا با انقلاب تکنولوژیکی، زمینه‌ای برای شکل‌گیری انقلابی حقوق بین‌الملل اینترنت فراهم شده است؟ این پژوهش با طرح این ادعا که هنوز مقوله‌ای به نام حقوق بین‌الملل اینترنت در قالب مجموعه‌ای منسجم و با ثبات شکل نگرفته است، بویژه با ظهور و رواج روبه‌رشد شبکه‌های اجتماعی، به ضرورت و چگونگی توسعه این حوزه حقوقی در سطح بین‌المللی می‌پردازد.

واژگان کلیدی: حقوق بین‌الملل اینترنت، جهان‌شمولی، اصل همکاری، اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست، اصل آزادی مبادله اطلاعات

۱. مقدمه

عصر دیجیتال^۱، زیربنای تکنولوژیکی را فراهم ساخته که در قالب آن احتمال مشارکت افراد در رشد و توسعه فرهنگ افزایش می‌یابد و در نتیجه، امکان تحقق یک جامعه دموکراتیک^۲ (Balkin, 1995: 148) بیشتر می‌شود. اما همزمان که متعاقب انقلاب تکنولوژیکی^۳ امکان نظارت، سانسور و فیلترینگ توسط دولت‌ها افزایش می‌یابد، لازم است تا زیربنای تکنولوژیکی کارآمدتری نیز برای حمایت از آزادی‌های اساسی در قلمرو جامعه بین‌المللی طراحی شود تا به حفاظت از مشارکت گسترده و دموکراتیک افراد در جامعه منتهی شود. این حمایت‌ها در فضای مجازی به مراتب پیچیده‌تر از فضای واقعی و قلمرو ملی بوده و طبیعتاً نیازمند اقتضانات خاص و متفاوتی است.

در اینکه تکنولوژی دیجیتالی، به تحولاتی جدی در تولید و عرضه محتوای تکنولوژی هم به صورت منطقه‌ای و هم به صورت جهانی انجامیده است، تردیدی نیست. این امر، از یک سو به دسترسی ساده و کم‌هزینه محتوای این محصولات انجامیده است و از سوی دیگر برای تولیدکنندگان کالاها و خدمات، فرصت قابل توجهی را برای دسترسی به بازار جهت عرضه محصولاتشان فراهم کرده است. به نظر می‌رسد از این حیث، انقلاب دیجیتالی هم یک انقلاب اقتصادی محسوب می‌شود و هم یک انقلاب فنی. از جنبه نخست، زمینه‌ای را برای حذف واسطه‌ها و دسترسی مستقیم کاربران به محصولات فراهم کرده و از سوی دیگر، با تحولی اساسی در ابزارهای سنتی، چشم‌اندازی از آینده قابل ملاحظه‌ای را ترسیم کرده که هرچند ابهام در بسیاری از جنبه‌های دسترسی و بهره‌برداری از این فضا، ویژگی بارز و برجسته آن است، مزایای قابل ملاحظه بهره‌برداری، بر مخاطرات احتمالی آن سایه افکنده است^۴ (Sparrow, 2010: 60). این تحول، دو

۱. عصر دیجیتال (Digital Age) محصول انقلاب دیجیتالی است که از سال ۱۹۸۰ آغاز شده و روندی تصاعدی را نیز طی می‌کند. در خلال این فرایند فناوری الکترونیک آنالوگ به سمت فناوری دیجیتال می‌رود.

۲. در اینجا منظور از جامعه دموکراتیک جامعه‌ای است که از فرهنگی برخوردار است که افراد آن از فرصت‌هایی برابر و منصفانه برای مشارکت در حوزه‌های مختلف بهره‌مند می‌باشند. چنین فرهنگی برای توده مردم و نه صرفاً نخبگان سیاسی اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جامعه، این امکان را فراهم می‌سازد تا آزادانه و در کنار یکدیگر در گسترش و بسط مفاهیم مشارکت داشته باشند و به توسعه و نقد پدیده‌ها بپردازند (رک: Balkin, 1995).

۳. انقلاب تکنولوژیکی به این معنای خلق و دسترسی گسترده تکنولوژی‌هایی است که به راحتی کپی می‌شوند، منتقل می‌شوند، جابجا می‌شوند و قابلیت تغییر و تبدیل می‌یابند. این تکنولوژی‌ها همچنین مشتمل بر توسعه میزان قابل ملاحظه‌ای از شبکه‌های ارتباطی است که در کمترین زمان ممکن هر گوشه از جهان را به منظور توزیع و تبادل محتوای دیجیتالی داده‌ها به نقطه دیگری متصل می‌کند.

۴. لزوم توجه به حقوق مالکیت فکری صاحبان اثر در فضای مجازی و بویژه در شبکه‌های اجتماعی، زمانی قابل توجه می‌نماید که به این مهم توجه شود که در این فضا، ایده و ضرورت حمایت از آن، بیش از محصول نهایی قابل توجه است و از این حیث مخاطرات بیشتری در خصوص آن قابل فرض است. البته در این زمینه نیز علیرغم ذکر حمایت از برنامه یا

پیامد عمده در بردارد: نخست، آزادسازی محتوای اطلاعات در فضای اینترنت و دوم، ممکن است با افزایش جنبه‌های اقتصادی، به تضعیف ابعاد مرتبط با حقوق مالکیت فکری صاحبان اثر بینجامد. در این صورت، ممکن است همان جنبه‌هایی از عصر دیجیتال که عموم مردم را به نحو قابل ملاحظه‌ای متمتع و منتفع می‌سازد، زمینه‌ای را فراهم می‌کند تا بازارهای دسترسی، به قصد دستیابی گسترده‌تر به ماهیت اطاعات دیجیتال و مالکیت فکری نیز گسترده‌تر شده و جنبه‌های اقتصادی دسترسی، جنبه‌های حقوقی مالکین اثر را متأثر سازد (Benkler, 2000: 73).

به این ترتیب، با روند رو به رشد تثبیت عصر دیجیتال، همزمان که به نحو قابل ملاحظه‌ای از اعتبار و وزانت حق مالکیت فکری صاحبان اطلاعاتی که در فضای مجازی رد و بدل می‌شود، کاسته شده است، عمدتاً از طریق همین فضا، امکان دسترسی به اطلاعات با کمترین هزینه ممکن و در کوتاه‌ترین زمان فراهم شده است.^۱ از این حیث، همزمان که انقلاب دیجیتالی زمینه‌ای را فراهم آورده تا مرزهای تصنعی و ساختگی دولت‌ها تا حد ممکن تضعیف شود و به این ترتیب، آزادی بیان در چارچوبی به وسعت دهکده جهانی^۲ در اختیار ساکنان دهکده‌ای به وسعت جهان قرار گیرد، زمینه‌های کپی‌برداری، انتقال، جابجایی، دخل و تصرف و به اشتراک‌گذاری داده‌ها، به صورت‌های مختلف در فضای مجازی نیز توسعه یابد. به این ترتیب، لزوم رعایت مکانیسم‌ها و چابوب‌های مشخص نظارتی جهت مبادله، انتقال و جابجایی اطلاعات، مقوله‌ای است که هرچند، به سرعت رشد و توسعه تکنولوژی، حقوق بین‌الملل را متأثر نساخته، بی‌تردید، به ضرورتی قابل توجه تبدیل شده است.^۳

همزمان که این مسیر، به سرعت در نور دیده می‌شود و روز به روز بر چالش‌ها و دغدغه‌های جدی آن افزوده می‌شود، بسیاری معتقدند که در عمل، اینترنت رفته‌رفته، جایگزین جدی وسائل ارتباط جمعی سنتی و رسانه‌های ارتباط جمعی از جمله رادیو و تلویزیون خواهد شد (Gazi, 2011:)

ایده‌های رایانه‌ای در کنوانسیون برن ۱۹۶۷، با توجه به شمول و قابلیت انعطاف بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون برن، به نظر می‌رسد می‌توان به حمایتی عام در این خصوص به ویژه در مورد برنامه‌ها، تصاویر، بازی‌ها و فایل‌هایی که در فضای مجازی مبادله می‌شوند، استناد کرد (رک: Sparrow, 2010, 60).

۱. آزادی بیان در مقایسه میان رسانه‌هایی که با پهنای باند بسیار محدود به انتقال داده می‌پردازند، در فضای اینترنت در مقیاسی بسیار گسترده‌تر مبادله می‌شود. به این ترتیب، چه بسا در مقابل هزینه کمترین تعداد قابل ملاحظه‌تری از افراد از اطلاعات و داده‌هایی که در این فضا در اختیار قرار می‌گیرد، بهره می‌برند.

۲. دهکده جهانی (Global Village) توصیفی است که مک لوهان از تأثیر توسعه روزافزون وسائل ارتباط جمعی بر جهان ارائه کرد (رک: McLuhan, 1962).

۳. برای مثال رک:

۹). با این حال، باید توجه داشت که در گذر زمان، اینترنت تنها قلمرو و گسترده ارتباطات جمعی را گسترش می‌دهد، بی‌آنکه جایگزینی مطلق و بی‌قید و شرط برای رسانه‌های جمعی تلقی شود و در اصل، این رسانه‌ها هنوز هم جایگاه قابل قبول و معتبری در میان توده مردم دارند (Gazi, 2011: 10-11). به این ترتیب، علی‌رغم اختلاف ماهوی میان رسانه‌های جمعی و فضایی که متأثر از انقلاب تکنولوژیکی به کانون قابل توجهی برای مبادله اطلاعات تبدیل شده است و با توجه به وجوه افتراق و اشتراک موجود، دورنمایی از شکل‌گیری فضای جدید نمی‌رود. برای مثال، هرچند رسانه‌های جمعی عمدتاً یک‌سویه عمل می‌کنند و مشارکت قابل ملاحظه‌ای از سوی مخاطبان در آنها صورت نمی‌گیرد، مشارکت افراد در فضای اینترنت زمینه جدی‌تری را برای تأمل در مفهوم آزادی مبادله اطلاعات در فضای مجازی فراهم می‌آورد. لذا این فضای مجازی، فضای لازم برای مبادله کالا یا خدماتی را که ملک دیگری است یا حتی مالک مشخصی ندارد،^۱ بدون حضور رادیو، تلویزیون، روزنامه؛ دخل و تصرف در ماهیت داده‌ها را فراهم می‌آورد تا افراد اطلاعات و داده‌های مورد نظر خودشان را در این فضا قرار دهند، بی‌آنکه پای واسطه‌ای مانند رادیو و تلویزیون در میان باشد. از این حیث، برای مثال افراد می‌توانند مطالب مورد نظرشان را برای مخاطبان‌شان در وبلاگ یا وبسایت‌شان قرار دهند. با ذکر این مقدمه به ظهور اینترنت و نقش آن در لزوم بسترسازی برای قاعده‌مندشدن تحولات موجود در این زمینه، توسعه شبکه‌های اجتماعی و در نهایت گذار از تعهدات نرم به قواعد حقوقی سخت در قالب حقوق بین‌الملل اینترنت پرداخته می‌شود.

۲. انقلاب دیجیتال و ظهور اینترنت

در اواخر دهه ۱۹۶۰ و اوائل دهه ۱۹۷۰ میلادی^۲، وزارت دفاع ایالات متحده، به یک آژانس تحقیقاتی پیشرفته با نام آرپا (ARPA)^۳ مسئولیت داد تا رایانه‌های دانشگاهی و مؤسسات تحقیقاتی ایالات متحده و سایر دولت‌های عضو پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) را به یکدیگر متصل کند.

۱. در چنین مواردی معمولاً از عبارت کالاهای اطلاعاتی (Information Goods) یاد می‌شود. این قبیل کالاها، معمولاً غیر رقابتی‌اند، یا با هزینه بسیار اندکی، مجدداً مورد استفاده قرار می‌گیرند. به‌زعم برخی این کالاها هرچند به عنان کالای اقتصادی شناخته می‌شوند، لکن از حیث عرضه و تقاضا و ارزش‌گذاری تابع نوسانات شناخته شده در زمینه سایر کالاهای اقتصادی نیستند و عصر انفجار اطلاعات، به شکل‌گیری رژیمی خاص برای این قبیل کالاها انجامیده است.

۲. تا پیش از این، عمدتاً دانشگاه‌ها و مراکز دولتی، تنها از سیستم‌های کامپیوتری بزرگ موسوم به Main Frame استفاده می‌کردند که هر کدامش اطلاعات خاصی را ذخیره کرده بود و در صورت نیاز، با یکدیگر اتصال برقرار و اطلاعات را بین همدیگر منتقل می‌کردند یا در صورت ایجاد بستر مناسب، اطلاعات را در حالت اشتراک قرار می‌دادند. بنابراین چیزی با عنوان شبکه اینترنت شخصی یا خصوصی وجود نداشت.

3. Advanced Research Projects Agency (ARPA)

در اصل این آژانس، مسئولیت توسعه تکنولوژی‌های مدرن برای مصارف و اهداف نظامی در ایالات متحده را عهده‌دار است. رک: DEF. ADVANCED RES. PROJECTS AGENCY, available at http://www.darpa.mil/our_work/ (25.9.2015).

ماحصل تحقیق و تفحص در مورد این پروژه تحقیقاتی، زمینه‌ساز شکل‌گیری پروتکلی به منظور انتقال پیام‌های دیجیتالی میان کاربران شبکه مجازی با نام شبکه آرپا برای برقراری ارتباطی مجازی میان کاربرانی حقیقی در یک فضای اشتراکی شد (KAHN & CERF, 2004: 17-21) در اصل، با این ارتباط، انقلابی در نحوه صدور اطلاعات در دنیای ارتباطات رخ داد که نتیجه آن، در دهه دوم قرن بیستم به انقلابی تکنولوژیکی انجامیده است. شبکه آرپا به بسته‌هایی از داده‌ها که به وسیله کامپیوترهای مختلف ارسال می‌شدند، متکی بود. مدتی پس از انجام موفقیت‌آمیز آزمایش‌های اولیه، سایر بخش‌های دولتی و دانشگاه‌ها و سایر مؤسسات پژوهشی نیز تمایل خود را به اتصال به این شبکه اعلام کردند. از این طریق، در همان زمان که شبکه آرپا در حال رشد بود تعدادی شبکه پوشش محلی (LAN) نیز در نقاط مختلف آمریکا به وجود آمد.^۱ مدیران این شبکه‌های محلی، نیز برای توسعه شبکه اطلاعاتی خود، شبکه‌های محلی را به یکدیگر متصل کرده و از اتصال شبکه‌های موجود، شبکه‌های بزرگ‌تری شکل گرفت که شبکه آرپا، به عنوان پروتکل اینترنتی موجود، زبان استاندارد حاکم در برقراری ارتباط کامپیوترهای شبکه‌های مختلف به یکدیگر شد. به این ترتیب، با طی مسیری نزدیک به یک دهه به طور رسمی، بسیاری تاریخ تولد اینترنت را اول سپتامبر ۱۹۶۹ می‌دانند (Knoll, 1996: 276) به هر حال، رفته‌رفته پروتکل‌های متعددی به منظور تنظیم روابط میان کاربران در قالب‌های مختلف ابداع شد و به بهره‌برداری رسید. از دهه ۷۰ میلادی با تعریف پروتکل‌های جدیدتری از جمله TCP/IP که تا به امروز نیز رواج دارد، مورد بهره‌برداری قرار گرفت^۲ و حتی در میان شبکه کاربران از شهرت قابل ملاحظه‌تری نسبت به آرپا برخوردار شد. با این حال از اواخر دهه ۸۰ میلادی شبکه‌های اینترنتی، آرپا را به‌عنوان هسته اصلی انتخاب کردند و متعاقباً از سال ۱۹۹۲ نام اینترنت روی این شبکه بزرگ گذاشته شد و از سال ۱۹۹۳ عملاً این شبکه وسیع، از انحصار دولتی خارج و به سمت خصوصی شدن پیش رفت، به نحوی که کاربران شخصی اینترنت افزایش یافتند و قلمرو و شمول گستره آن به نحو قابل ملاحظه‌ای افزایش یافت (Khan &

۱. شبکه محلی (Local Area Network) شبکه‌ای برای اتصال کاربران مجازی است که محدوده جغرافیایی کوچکی مانند یک خانه یا دفتر کار تعریف می‌شود. این شبکه‌ها در مقایسه با شبکه‌های گسترده (Wide Area Network) علاوه بر سرعت انتقال قابل ملاحظه اطلاعات، در محدوده جغرافیایی محدودتری بکار گرفته می‌شوند و در مواردی خاص، حتی بر شبکه‌های گسترده اولویت دارند. رک:

Techopedia explains Local Area Network (LAN), available at: <https://www.techopedia.com/definition/5526/local-area-network-lan> (3.7.2015).

۲. پروتکل TCP/IP، پروتکلی استاندارد برای ارتباط کامپیوترهای موجود در یک شبکه مبتنی بر ویندوز است. از پروتکل فوق، به‌منظور ارتباط در شبکه‌های بزرگ استفاده می‌شود. برقراری ارتباط از این طریق، در قالب پروتکل‌های متعددی که در چهار لایه مجزا سازماندهی شده‌اند، میسر می‌شود. هر یک از پروتکل‌های موجود در این پروتکل، دارای وظیفه‌ای خاص می‌باشند. رک مقاله مفاهیم اولیه پروتکل TCP/IP:

<http://www.srco.ir/Articles/DocView.asp?Id=115> (9.5.2015).

۲. لزوم شکل‌گیری قواعدی به منظور تنظیم روابط حقوقی کاربران اینترنت در عصر دیجیتال

همزمان که اینترنت در قالبی گسترده و همه‌گیر در حال ورود به تمامی جنبه‌های زندگی بشر است، رفته‌رفته هنجارها و قواعد مرتبط با آن نیز شکل می‌گیرند. از این حیث لازم است تا میان ضرورت شکل‌گیری هنجارهای مرتبط و از طرفی تحلیل ماهیت این قواعد و اصول قائل به تفکیک شد. با این حال، پیش از هر چیز باید دانست که مرکز ثقل توجه، تجلی عملی اصول و قواعد مرتبط با اینترنت نیست بلکه مهم تمرکز بر یک رژیم فراملی مشتمل بر اصول و قواعدی است که به منظور ضابطه‌مند کردن استفاده از اینترنت توسط افراد و در روابط فیما بین شان به کار می‌آید (Wu, 1997: 663).

در سالیان متمادی بویژه در آخرین دهه قرن بیستم میلادی که دولت‌ها در قالب اتحادیه بین‌المللی ارتباطات به تصویب مقررات مرتبط می‌پرداختند، هنوز ارتباطات جهانی به اندازه‌ای توسعه نیافته بود که ارتباطات اینترنتی در گستره‌ای قابل ملاحظه و با کاربردی وسیع در قالب بخشی از ارتباطات بین‌المللی لحاظ شود،^۱ بنابراین تمرکز اصلی بر همان سازوکارهای کلاسیک ارتباطات بین‌المللی استوار بوده و عمدتاً با تأکیدی که در کنوانسیون ۱۹۷۳ بر مقررات حاکم بر تلفن و تلگراف می‌شد، توسعه یافته بود.^۲

با توسعه قابل ملاحظه اینترنت و بویژه دسترسی دولت‌های در حال توسعه به تکنولوژی‌های مرتبط، دغدغه دولت‌ها در زمینه نظارت بر اینترنت و لزوم پیش‌بینی و تصویب قواعد و مقرراتی به منظور ضابطه‌مند کردن فضای مجازی برای استفاده کاربران افزایش یافت، چراکه به ویژه دولت‌های توسعه‌یافته با تسلط و نفوذ خود بر فضای اینترنت، می‌کوشیدند تا آنرا در قالب‌هایی تحت نظارت ملی خود یا حتی نظارت‌های بین‌المللی درآورند که خودشان، واضع و مجری مقررات ذی‌ربط آن محسوب می‌شدند. به همین دلیل، حتی در مراحل ابتدایی و اولیه تشکیل کارگروه جهانی سران در زمینه جامعه اطلاعاتی در سال ۲۰۰۳، چین با حمایت از دولت‌های در حال توسعه پیشنهاد داد تا سازمانی بین‌المللی در این زمینه تأسیس و معاهده‌ای جامع در زمینه اینترنت به تصویب برسد (Kleinwachter, 2009, 48-49). مخالفت‌های جدی که در این زمینه صورت گرفت، باعث شد

1. Collection of the Basic Texts of the International Telecommunication Union adopted by the Plenipotentiary Conference, see http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/oth/02/09/s02090000115201pdf.pdf (6.8.2015).

2. International Telecommunication Convention Final Protocol, Additional Protocols, Resolutions, Recommendations and Opinions See http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/oth/02/09/S02090000A5201PDFE.PDF (14.8.2015).

تا کارگروه جهانی سران، در سال ۲۰۰۳ از دبیرکل سازمان ملل متحد خواستار تأسیس کارگروهی در زمینه نظارت بر اینترنت شود و متعاقب آن با بروز برخی مخالفت‌ها، خواستار ایجاد مجمع نظارت بر اینترنت^۱ شد.^۲ با این حال در عمل، توسعه روزافزون فضای مجازی و از سوی دیگر، عدم وجود مرکز مقتدر و با صلاحیتی در این زمینه، باعث شد تا اتحادیه بین‌المللی ارتباطات، در سال ۲۰۰۶ در این خصوص، تجدیدنظر کرده و زمینه‌ای را برای برپایی کنفرانسی جهانی در زمینه ارتباطات بین‌المللی در سال ۲۰۱۲ فراهم نماید (International Telecommunication Union, 2006: 1-4).

کارگروه نظارت بر اینترنت^۳ که از سوی سازمان ملل متحد عهده‌دار ارائه پیشنهاداتی در زمینه مکانیسم‌های نظارت بر اینترنت شده است، نظارت را بدین نحو تعریف می‌کند: «توسعه و اعمال اصول، قواعد و هنجارهای مشترک و همچنین شیوه‌های تصمیم‌گیری یکسان توسط دولت‌ها، بخش خصوصی و جامعه مدنی و اعمال برنامه‌هایی که زمینه‌ساز توسعه استفاده از اینترنت می‌شوند» (World Summit on the Information Society, 2005: 10) اما به علاوه، متقارن با پیشرفت تکنولوژی، نظارت بر محتوای اینترنت نیز تغییر کرده است. به این معنا که این تحول، خود به تأکید بیشتر بر لزوم شفافیت، آزادی بیان و ضرورت توجه به رعایت حریم خصوصی انجامیده است (World Summit on the Information Society, 2005: 13-28). با این حال همچنان مسأله جدی در اینجا است که آیا ضرورت شکل‌گیری قواعد و مکانیسم‌هایی به منظور نظارت و کنترل فعالیت‌های کاربران در فضای مجازی به حدی بوده است که زمینه را فراهم سازد تا حقوق بین‌الملل اینترنت از خلال این ضرورت و لزوم ضابطه‌مند کردن اقدامات مرتبط شکل گیرد؟

۳. نقش متخصصین فنی و سازمان‌های بین‌المللی در روند تثبیت قواعد حقوق بین‌الملل اینترنت

در ابتدای شکل‌گیری اینترنت، مسئولیت اولیه و اساسی هدایت و کنترل ماهیت اطلاعاتی که در فضای اینترنت مبادله می‌شد با مهندسی رایانه و کارشناسان فنی بود (Khan & Cerf, 2004: 28-34). اصل شفافیت و آزادی مبادله اطلاعات از جمله اصول اولیه‌ای بود که توسط

---

1. Internet Governance Forum (IGF).

این مجمع، مرکزی برای مبادله اطلاعات در زمینه مسائل مرتبط با اینترنت محسوب می‌شد با این حال، فاقد قدرت تصمیم‌گیری بود.

2. What is the Internet Governance Forum, available at: http://www.intgovforum.org/cms/2011/press/Backgrounder_What_is_IGF_final.pdf(4.8.2015).

3. Working Group on Internet Governance (WGIG).

کارشناسان ذی‌ربط به‌عنوان شالوده و اساس دسترسی به داده‌ها، انتقال، به اشتراک‌گذاری و بهره‌برداری از اینترنت توسط کاربران معرفی شد و با توجه قابل ملاحظه‌ای در دکترین نیز همراه شد (ICANN, 2015: 11-20). البته باید توجه داشت که در هر صورت اعمال این اصول، متضمن اجتناب از کنترل متمرکز حکومتی است (Froomkin, 2003, 749: 811). بر این اساس، عمده تعهدی که برای دولت در این زمینه در نظر گرفته شد، تعهدی سلبی بود، به این معنی که دولت متعهد است تا از مداخله و هرگونه ایجاد وقفه در جریان مبادله آزاد اطلاعات^۱ خودداری نماید (Froomkin, 2003, 749: 811-2). با این حال، بدیهی است که ضرورت شکل‌گیری قواعد و هنجارهای مرتبط، تنها از خلال رویکردهای فنی و تکنیکی متخصصان به شکل‌گیری تعهداتی الزام‌آور در این زمینه برای کاربران در فضای مجازی نمی‌انجامد، از این حیث نقش سازمان‌های بین‌المللی در به حرکت درآوردن موتور محرکه برای تدوین قواعد از اصول حقوقی موجود، بسیار تعیین‌کننده بوده است.

در اصل، سازمان‌های بین‌المللی نیز در تلاش برای تبیین لزوم شکل‌گیری اصول و هنجارهای جهان‌شمولی برای حکومت بر فضای اینترنت نقش قابل ملاحظه‌ای ایفا کرده‌اند.^۲ موافقتنامه‌های متعددی که در این زمینه منعقد شده است، عمدتاً حکایت از آن دارند که هم آزادی بیان و هم اصل رعایت حریم خصوصی از جمله اصول پذیرفته شده و حاکم بر مبادله اطلاعات و بهره‌برداری از فضای مجازی توسط کاربران است. بطور خاص، بهره‌برداری کارشناسان و متخصصین فنی از مفاهیم کلی مندرج در اسناد عام حقوق بشری از جمله ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی از این حیث قابل توجه است. هرچند این سند که توأمان با اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان منشور بین‌المللی حقوق بشر شناخته می‌شوند و مفاهیم مندرج در این سند به حوزه‌ای خاص منحصر نمی‌شود، به ویژه از حیث مضامینی مثل لزوم توجه به آزادی بیان، رعایت حریم خصوصی و ... مورد توجه کارشناسان سازمان‌های بین‌المللی ذی‌ربط بوده است. در ماده ۱۹ این سند که به تضمین حق آزادی بیان و عقیده می‌پردازد، به طور خاص و ویژه به آزادی دسترسی به اطلاعات و ایده‌های مختلف، فارغ از مرزهای جغرافیایی، در قالب‌های کتبی و شفاهی، در قالب هنر یا از طریق سایر

1. Free Flow of Information.

۲. از جمله تجربه جامعه اطلاعاتی در این زمینه قابل ذکر است که از سوی سازمان ملل متحد در این خصوص گزارش می‌دهد. رک:

World Summit on the Information Society, Geneva 2003–Tunis 2005, *Declaration of Principles: Building the Information Society: A Global Challenge in the New Millennium*, WSIS-03/Geneva/Doc/4-E (Dec. 12, 2003), available at <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/dop.html> (4.6.2015).

رسانه‌های جمعی اشاره شده است. همچنین در ماده ۱۷ میثاق، مقرر شده است که هیچ کس نباید در معرض مداخله غیرقانونی یا خودسرانه در امور شخصی و خانوادگی‌اش قرار گیرد یا از طریق خللی به حیثیت یا آبرویش وارد شود و از این حیث به لزوم رعایت حریم خصوصی افراد اشاره می‌کند. از تلفیق دو اصل مذکور و تعمیم آن به قلمرو اینترنت، که در بسیاری از اسناد موجود در این حوزه نیز مورد توجه قرار گرفته است، می‌توان چنین نتیجه گرفت که هر دو اصل آزادی بیان و لزوم رعایت حریم خصوصی کاربران، در ارتباط با کنترل بر اینترنت، مورد توجه و لازم‌الرعایه می‌باشد.^۱ در همین راستا، در سال ۲۰۰۰ نیز سازمان ملل متحد که نقش قابل ملاحظه‌ای در ارائه اصول حاکم بر آزادی بیان و عقیده دارد، با مشارکت دولت‌های عضو نشستی در این زمینه برگزار کرد که در خلال آن به تأکید بر این امر پرداخت که: «آزادی بیان و آزادی مبادله اطلاعات نقش اساسی و قابل ملاحظه‌ای در توسعه کرامت ذاتی و ایفای نقش افراد در جامعه ایفا می‌کند».^۲ به این ترتیب، هرچند به آزادی بیان و لزوم رعایت حریم خصوصی در موارد مذکور به صورت خاص در فضای اینترنت اشاره نشده است، اما از آنجا که چنین حق‌هایی در زمره حق‌های بشری بوده و ماهیتاً فرازمانی، فرامکانی و فراشرایطی می‌باشند، مرزپذیر نبوده و در فضای مجازی نیز لازم‌الرعایه می‌باشند.

اما علاوه بر نقش متخصصین فنی و سازمان‌ها در زمینه هنجارسازی یا تعمیم هنجارهای عام حقوق بین‌الملل بشر به فضای اینترنت، در سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۵ دو اجلاس سران عالی‌رتبه جامعه اطلاعاتی به ترتیب در ژنو و تونس در ارتباط با ارتباطات، اطلاعات و تکنولوژی برگزار شد که با تأکید مجدد بر ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، به ضرورت دریافت و استفاده از اطلاعات حیاتی و ایده‌ها از طریق رسانه‌ها و صرف نظر از مرزهای جغرافیایی اشاره شده بود.^۳ متعاقب این کنفرانس نیز گروه‌های قابل ملاحظه دیگری متشکل از سازمان‌های غیردولتی، اشخاص خصوصی و سازمان‌های بین‌المللی بین‌الدولی از کشورهای در حال توسعه یا توسعه یافته زیر نظر این کارگروه به تدوین قواعد و هنجارهایی در زمینه ضابطه‌مندسازی دسترسی کاربران به فضای مجازی پرداختند^۴ و مجمع نظارت بر اینترنت نیز از سال ۲۰۰۶ مرکب از گروه‌های فعال در این زمینه، رسماً شروع به کار کرد.^۵ عمده‌ترین اقدامات مجمع در چند قالب کلی قابل طبقه‌بندی است:

1. World Summit on the Information Society, *ibid*, para., 24-25.

۲. البته هر گونه محدودیتی در آزادی بیان باید با تضمین رعایت حکومت قانون صورت پذیرد.

3. *Declaration of Principles: Building the Information Society; A Global Challenge in the New Millennium*, WSIS-03/Geneva/Doc/4-E (Dec. 12, 2003), available at : <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/dop.html> (2.6.2015).

4. *Declaration of Principles*, *Ibid.*, para 50.

5. Internet Governance Forum, INTERNET GOVERNANCE F, <http://www.intgovforum.org/cms/aboutigf> (4.8.2015)

۱. به لحاظ فنی استانداردسازی شود، به این معنی که تصمیمات اساسی مرتبط با پروتکل‌های شبکه، نرم‌افزارهای کاربردی و فرمت‌های اطلاعاتی مرتبط با شبکه تدوین و یکنواخت شود.

۲. منابع موجود به بهترین نحو ممکن برای استفاده کاربران تخصیص یابد؛

۳. سیاست‌های عمومی در ارتباط با استفاده از اینترنت طراحی شود.

به این ترتیب، هرچند دو مورد اول در ارتباط با جنبه‌های مرتبط با فناوری است، تعیین و تدوین سیاست عمومی با هدایت افراد و سازمان‌های مرتبط با طراحی، انتقال، بهره‌برداری، عملیات و یا استفاده از خدمات و شبکه‌های مبتنی بر پروتکل‌های اینترنت سروکار دارد.^۱

سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۲ از جمله دیگر سازمان‌هایی است که نقش قابل ملاحظه‌ای را در شکل‌گیری هنجارهای مرتبط با اینترنت در صحنه بین‌المللی ایفا کرده است. گروهی از کارشناسان تخصصی در این سازمان زمینه‌ای را برای شکل‌گیری مجمعی فراهم کرده‌اند که به بررسی و پژوهش در زمینه موانع فرامرزی اطلاعات و حفاظت از حریم خصوصی می‌پردازد و در این زمینه دستورالعمل‌هایی را به منظور هماهنگی میان قوانین ملی پیشنهاد می‌کند (Organization for Economic Co-operation and Development, 1980: 25-26). سازمان همکاری اقتصادی و توسعه بطور خاص بر ۸ اصل کلی در ارتباط با حریم خصوصی اطلاعات اشاره می‌کند: ۱. محدودیت‌های محدودیت‌های دسترسی به اطلاعات، ۲. ماهیت اطلاعات، ۳. کاربرد اطلاعات، ۴. استفاده از اطلاعات، ۵. تضمینات امنیتی، ۶. آزادی اطلاعات، ۷. مشارکت فردی، ۸. مسئولیت کاربران. همین امر نیز به تدوین دستورالعمل‌هایی در زمینه حمایت از داده‌ها و حفاظت از حریم تبادل اطلاعات در قلمرو اتحادیه اروپا انجامیده است که به‌عنوان فروضی اساسی برای آزادی مبادله اطلاعات در قلمرو اینترنت محسوب می‌شود (Organization for Economic Co-operation and Development, 1980: 20-35).

با این حال، جدی‌ترین تحول در این زمینه که متعاقباً مبنای تصمیم‌گیری و اقدام از سوی بسیاری از نهادها و سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفت، به زمان برگزاری کنفرانس جهانی ارتباطات

1. IGF 2016 Registration, <http://www.intgovforum.org/cms/documents/publications/208-igf-2013-building-bridgesenhancing-multistakeholder-cooperation-for-growth-and-sustainable-development/file> (4.6.2015).

۲. سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (Organization for Economic Co-operation and Development) سازمانی است بین‌المللی دارای ۳۴ عضو که اعضای آن متعهد به اصول اقتصاد آزاد و دموکراتیک می‌باشند. این سازمان در سال ۱۹۴۸ تحت عنوان سازمان همکاری اقتصادی اروپا تاسیس شد که با مدیریت رابرت مارژولین فرانسوی به منظور اجرای طرح بازسازی کشورهای اروپایی بعد از جنگ جهانی دوم که توسط ایالات متحده آمریکا جهت بازسازی اروپا بعد از جنگ و مبارزه با کمونیسم برنامه‌ریزی شده بود. در سال‌های بعد اعضای غیر اروپایی نیز به این سازمان پیوستند و در سال ۱۹۶۱ در اجلاس با تصویب آیین‌نامه جدید در زمینه توسعه و اقتصاد نام سازمان را نیز به سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه تغییر دادند. مقر این سازمان در شهر پاریس واقع است.

بین‌المللی در سال ۲۰۱۲ باز می‌گردد. کنفرانس مذکور در صدد بود تا با بازنگری در قواعد پراکنده و هنجارهای مرتبط با تعهدات در فضای مجازی، قالبی حقوقی را طراحی نماید تا مجموعه‌ای از قواعد حقوقی مدون در قالب آن تدوین و طراحی شود.^۱ در قطعنامه پایانی کنفرانس به این امر تأکید شد که اینترنت، هسته بنیادین و زیرساخت اصلی جامعه اطلاعاتی تلقی می‌شود که از ابزار و وسیله‌ای برای تسهیل مبادلات علمی و آکادمیک به ابزاری جهانی و عمومی تبدیل شده است و از آنجا که اینترنت را پدیده‌ای همه‌گیر و جهانی معرفی می‌کند، لازم می‌داند که همه دولت‌ها نقش و مسئولیتی برابر را در تضمین ثبات، امنیت و تداوم توسعه اینترنت و تسهیلات مرتبط با آن در آینده ایفا نمایند. با این حال، این نقش را منحصر به دولت‌ها نمی‌داند و نقش و جایگاه کلیه منتفعین در این حوزه از گروه‌های فنی، متخصصین و کارشناسان و سازمان‌های بین‌المللی در این زمینه را قابل ملاحظه می‌داند.^۲ در گزارش سال ۲۰۱۵ اتحادیه بین‌المللی ارتباطات نیز ضمن اشاره به اینکه در حال حاضر کاربران اینترنت به روند بسیار صعودی و قابل ملاحظه استفاده از اینترنت توسط کاربران به ویژه در کشورهای در حال توسعه^۳، به تأثیر متقابل توسعه اینترنت بر رشد اقتصادی دولت‌ها اشاره می‌کند و آنرا مقوله‌ای مهم در توسعه شاخص‌های اقتصادی لحاظ می‌کند. با این حال عمده مبنای مورد توجه در گزارش اخیر بر اساس سه محور اساسی است که در سال ۲۰۱۲ بررسی و تنظیم شد.

۴. ظهور شبکه‌های اجتماعی و تأثیر آن بر تسریع روند هنجارسازی در فضای مجازی

نخستین تلاش‌های جدی برای شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی، تقریباً به ۱۰ سال پیش باز می‌گردد. از اواخر سال ۲۰۰۵ میلادی، رفته‌رفته نخستین شبکه‌های اجتماعی شکل گرفتند و البته در سال‌های اخیر، روند شکل‌گیری و توسعه این شبکه‌ها با سرعت قابل ملاحظه‌ای رو به افزایش است.^۴ این شبکه‌ها، در اصل زندگی انسان را در سطح خرد^۵ و کلان^۶ متحول کرده‌اند. در سطح خرد، افراد به‌راحتی از طریق این شبکه‌ها می‌توانند با دوستان، اعضای خانواده، همکاران و طیف

1. WCIT and Internet Governance: Harmless Resolution or Trojan Horse?, CircleID.com, Dec. 17, 2012, http://www.circleid.com/posts/20121217_wcit_and_internet_governance_harmless_resolution_or_trojan_horse/. (5.8.2015).

2. Final Acts of the World Conference on International Telecommunications (Dubai, 2012), available at <http://www.itu.int/en/wcit-12/documents/final-acts-wcit-12.pdf>, pp. 19-ff. (6.8.2015).

۳. بنابر گزارش مذکور این رقم در فاصله سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ هفت برابر شده است یعنی از شش و نیم درصد جمعیت جهان به ۴۳ درصد افزایش یافته است. رک:

http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/17.aspx#.VlzxTuhfmQ.

۴. برای مثال در خصوص شکل‌گیری شبکه اجتماعی فیس بوک و تبعات آن و تغییرات ناشی از آن زندگی اجتماعی انسان‌ها به ویژه رک: David Kirkpatrick, *The Facebook Effect 2010*, pp. 7-10.

5. Micro.

6. Macro.

قابل ملاحظه‌ای اشخاص مورد علاقه‌شان بطور مستمر در ارتباط قرار گیرند و از این طریق، ضمن برقراری ارتباط و ارسال فیلم و تصویر، براحتی از یک گوشه جهان با افرادی در آن سوی جهان مرتبط شوند (Kietzmann et al, 2011: 241). در قالب کلان، شبکه‌های اجتماعی، به خلق اجتماعاتی گسترده منجر شده‌اند که به صورت بالقوه می‌تواند جنبشی عظیم در سطح ملی یا بین‌المللی را هدایت و کنترل نماید.^۱

همزمان با توسعه این شبکه‌ها و خلق شبکه‌های اجتماعی گسترده با قلمرو مخاطبانی از سراسر جهان، ضرورت تدوین و تنظیم قواعد و مقرراتی فراگیر در زمینه ضابطه‌مندی سازی اینترنت و به طور خاص شبکه‌های اجتماعی بیش از قبل احساس می‌شود. به این ترتیب، همزمان که نفس ظهور اینترنت و مبادله اطلاعات در فضای مجازی، خود نشان از لزوم هنجارهای مشترکی در میان کاربران است، رشد قارچ‌گونه شبکه‌های اجتماعی به این ضرورت تسریع بخشیده و اهمیت آنرا دوچندان می‌نماید.^۲ این روند نخست از سوی متخصصین رایانه‌ای که به ویژه با تکنولوژی‌های مدرن آشنایی داشتند، آغاز شد و متعاقباً و به مرور زمان، از سوی سازمان‌های بین‌المللی و آژانس‌های مرتبط دنبال شده است. با این حال، هم در نحوه استفاده و هم در کاربست اصول و قواعد مرتبط شکاف‌های جدی بین دولت‌های توسعه‌یافته و در حال توسعه و هم بین نظریه‌پردازان این حوزه قابل مشاهده است. همزمان که برخی معتقدند در صورت بروز تعارض بین اراده و منافع ملی و اراده دولت بر فیلترینگ و سانسور، غلبه بر خواست و اراده جامعه مدنی است و در نهایت اصولی فراگیر و فراملی برای راهبری در قلمرو اینترنت است (Wu, 1997: 665)، برخی نیز اساساً با این ادعا که در صورت اقتضای منافع ملی دولت‌ها، اصولی مانند آزادی بیان، شفافیت و امثالهم، به راحتی زنگ می‌بازند، حقوق بین‌الملل اینترنت را اساساً متصور ندانسته و حداکثر بر حکومت قواعد ملی در ارتباط با کاربست اینترنت در فضای مجازی می‌پردازند (Hanley, 1998: 1016). با این حال، در حال حاضر می‌توان از

۱. همانند نقشی که شبکه‌های اجتماعی در بهار عربی ایفا کردند. در ادامه به این بحث پرداخته می‌شود. رک:

Catherine O'Donnell, New study quantifies use of social media in Arab Spring <http://www.washington.edu/news/2011/09/12/new-study-quantifies-use-of-social-media-in-arab-spring/> (3.10.2015).

۲. سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD) به بیان برخی از این اصول و قواعد که به مرور زمان شکل گرفته‌اند، از جمله اصل شفافیت Transparency و بازبودن Openness اشاره می‌کند (رک: Organization for Economic Co-operation and Development, 1980).

همچنین کمیسیون و شورای اروپا در این خصوص بیانیه‌هایی صادر کرده‌اند، رک:

Internet SOC'Y, European Commission: Public Consultation on the open Internet and Net Neutrality, (2010), available at: http://www.isoc.org/pubpolpillar/docs/20100929_eu.pdf (15. 8.2015).

نوعی همگرایی در زمینه اصول و قواعد حاکم بر این حوزه به ویژه از سوی سازمان‌های بین‌المللی، سازمان‌های غیردولتی، مؤسسات و شرکت‌های حقوقی و آژانس‌های حکومتی سخن گفت (Yoo, 2010: 698-99). این همگرایی، هرچند سمت و سویی مشترک دارد و در تلاش است تا اصولی همچون لزوم رعایت حریم خصوصی، آزاد بودن دسترسی به اطلاعات، آزادی بیان و امثالهم را در این حوزه ضابطه‌مند نماید، همچنان در مسیر گذار از قواعد نرم به سمت قواعد حقوقی سخت است. برخی تناقضات جدی بویژه در شبکه‌های اجتماعی نیز مزید بر علت شده است تا این همگرایی، به یک قالب حقوقی منسجم تبدیل نشده باشد.

۵. شکل‌گیری تعهداتی جدید برای دولت‌ها از خلال روند رو به رشد تکامل شبکه‌های اجتماعی: تناقض در عمل

تحولات نسبتاً جدیدی که به خصوص پس از بهار عربی به وقوع پیوست، این واقعیت را اثبات کرد که شبکه‌های اجتماعی نقش قابل ملاحظه‌ای را در بسیج جامعه مدنی بازی می‌کنند. از این طریق، نه تنها اطلاعات در بین طیف نسبتاً قابل ملاحظه‌ای شبکه‌ها جابجا می‌شود، تهییج و تشویق مخاطبان برای اقدام یا انفعال در زمین‌های گوناگون نیز از این طریق صورت می‌گیرد (Howard et al, 2011). با اینحال، باید در نظر داشت که در نقطه مقابل نیز، توسعه شبکه‌های اجتماعی، با توسعه تکنولوژی‌های کنترلی و نظارتی همراه است که متعاقب آن، دولت‌ها نیز از ابزارهایی پیشرفته‌تر به منظور کنترل بر ماهیت این شبکه‌ها یا نظارت بر آنها استفاده می‌کنند. کنترل در چنین مواردی گاهی به درجه‌ای است که ممکن است به قطع شبکه‌های دسترسی به اینترنت نیز بینجامد (Karlekar & Cook, 2009: 1-2).

در هر حال، باید توجه داشت که در هر صورت، قطع شبکه جهانی اینترنت، در عمل، مغایر با اصل آزادی دسترسی به اطلاعات^۱ به نظر می‌رسد که در بسیاری از اسناد بین‌المللی مورد قبول قرار گرفته و تضمین شده است. ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر در مورد آزادی عقیده و بیان اشعار می‌دارد: «هر کس حق آزادی عقیده و بیان دارد و حق مزبور شامل آن است که فرد از داشتن عقاید خود بیم و اضطرابی نداشته باشد و در کسب اطلاعات و افکار و در اخذ و انتشار آن به تمام وسایل ممکن و بدون ملاحظات مرزی محدودیتی را بر نتابد». آزادی عقیده و بیان موضوع ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی می‌باشد. بند ۱ این ماده در مورد آزادی عقیده

---

1. Free flow of Information.

مقرر می‌دارد: «هیچ‌کس را نمی‌توان به مناسبت عقایدش مورد تعدی و تهدید قرار داد.» براساس نظریه تفسیری شماره ۱۰ کمیته حقوق بشر سازمان ملل این حقی است که میثاق در رابطه با آن هیچ استثنا و یا محدودیتی را نمی‌پذیرد (See Mc Goldrick, 1991: 460; Human Rights Committee, 1983). از سوی دیگر هر کسی آزاد است که عقاید خود را آزادانه ابراز دارد. بند ۲ ماده ۱۹ میثاق نیز در این خصوص مقرر می‌دارد که: «هر کس حق آزادی بیان دارد. این حق شامل آزادی تفحص و تحصیل و اشاعه اطلاعات و افکار از هر قبیل بدون توجه به محدودیت‌ها، به صورت شفاهی یا بصورت نوشته یا چاپ، یا بصورت هنری یا به هر وسیله دیگر به انتخاب خود می‌باشد.» در هر حال، حتی در مورد حق‌های بشری چون آزادی عقیده و بیان، که در زمره حق‌های بشری شناخته شده در اسناد حقوقی بین‌المللی می‌باشند، نمی‌توان این نکته را نادیده گرفت که «اساسی بودن این حق‌های بشری، باعث نمی‌شود تا این حقوق از هر محدودیتی مصون بمانند» (Bremis, 2005: 300).

بطور کلی محدودیت‌های قابل فرض در حق‌های بشری، معمولاً به «محدودیت‌های متعارف»^۱ و «محدودیت‌های فوق‌العاده»^۲ تقسیم می‌شوند. محدودیت‌های متعارف، محدودیت‌هایی هستند که حق‌های بشری در اوضاع و احوال عادی آن‌ها را برمی‌تابند و محدودیت‌های فوق‌العاده محدودیت‌هایی می‌باشند که در وضعیت‌های فوق‌العاده به اجرا در آمده و عمدتاً بصورت موقتی مانع از اعمال حقوق بشر می‌گردند. از این حیث در وضعیت اخیر، هیچ‌گونه تضمینی برای اعمال و اجرای حق‌های مورد نظر از سوی دولت در این خصوص قابل تصور نیست (Svensson & McCarthy, 1998: 49).^۳ از جمله حقوقی که در شرایط خاص می‌توانند توسط دولت به صورت موقت به حالت تعلیق درآیند، می‌توان به حق بر عبور و مرور آزادانه (ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی

1. Ordinary Limitations.

2. Extraordinary Limitations.

۳. البته لازم به ذکر است که عبارت‌پردازی بند ۳ میثاق به‌گونه‌ای است که به‌زعم برخی بر اساس آن آزادی بیان از شمول حقوق بنیادین و غیرقابل انحراف (مندرج در ماده ۴ میثاق) خارج شده است. از این رو لازم است تا میان تعلیق و تحدید حق‌ها قابل به تفکیک شویم. ماده ۴ میثاق مقرر می‌دارد: «۱. هرگاه یک خطر عمومی استثنایی موجودیت ملت را تهدید کند و این خطر رسماً اعلام شود، کشورهای طرف این میثاق می‌توانند تدابیری خارج از الزامات مقرر در این میثاق به‌میزانی که وضعیت ایجاب می‌نماید، اتخاذ نمایند مشروط بر اینکه تدابیر مزبور با سایر الزاماتی که بر طبق حقوق بین‌الملل بعهده دارند، مغایرت نداشته باشد و منجر به تبعیضی منحصرأ بر اساس نژاد، رنگ، جنس، زبان، اصل و منشاء مذهبی یا اجتماعی نشود. ۲. حکم مذکور در بند فوق هیچ‌گونه انحراف از مواد ۶ و ۷ (بندهای اول و دوم) مواد ۸، ۱۱، ۱۵، ۱۶، ۱۸ را تجویز نمی‌کند. ۳. دولت‌های طرف این میثاق که از حق انحراف استفاده می‌کنند، مکلفند بلافاصله سایر دولت‌های طرف میثاق را توسط دبیر کل ملل متحده از مقرراتی که از آن انحراف ورزیده و جهاتی که موجب انحراف شده است مطلع نمایند و در تاریخی که به این انحرافات خاتمه می‌دهند مراتب را بوسیله اعلامیه جدیدی از همان مجرا اطلاع دهند» (برای مطالعه تفصیلی در این خصوص رک: شهبازی، ۱۳۸۹: ۳۱-۶۹).

حقوق مدنی و سیاسی)، حق بر آزادی بیان (ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی)، حق بر تجمعات صلح‌آمیز (ماده ۲۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی) و حق بر تشکیل مجامع و تشکله‌ها (ماده ۲۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی) اشاره کرد. بند ۳ ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز در همین خصوص مقرر می‌دارد: «اعمال و اجرای آزادی بیان مستلزم حقوق و مسؤولیت‌های خاص است و از همین رو ممکن است تابع محدودیت‌های از پیش تعیین‌شده‌ای شود که در قانون تصریح شده و برای تحقق امور ذیل ضرورت دارد: نخست، احترام به حقوق و حیثیت دیگران و دوم، حفظ امنیت ملی یا نظم عمومی یا سلامت و یا اخلاق عمومی». مضاف بر این، شرط محدودکننده مشابهی برای آزادی بیان در بند ۲ ماده ۱۳ میثاق امریکایی حقوق بشر و بند ۲ ماده ۱۰ میثاق اروپایی حقوق بشر نیز پیش‌بینی شده است. بدین ترتیب شروط محدودکننده در میثاق اروپایی حقوق بشر در مقایسه با بند ۳ ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی زمینه‌های متعدد و متنوع‌تری را برای محدودیت بر آزادی بیان پیش‌بینی کرده است، بدین ترتیب که: «اعمال این حق، از آنجا که با خود، تکالیف و مسؤولیت‌هایی را به همراه دارد، ممکن است منوط به تشریفات، شرایط، محدودیت‌ها و مجازات‌هایی باشد که در یک جامعه دموکراتیک و بر اساس قانون جهت حفظ مصالح امنیتی، تمامیت ارضی یا امنیت عمومی، جهت محافظت در مقابل بی‌نظمی یا جرایم عمومی، در راستای محافظت از سلامت و اخلاق، برای محافظت از حیثیت یا حقوق دیگران، برای پیشگیری از افشای اطلاعاتی که محرمانه دریافت شده‌اند و برای حمایت از اختیارات و بی‌طرفی دستگاه قضایی، در نظر گرفته شده است».

با این حال، پرسش اساسی اینجاست که اختلال در شبکه اینترنت و به طور خاص، محدود کردن حق کاربران شبکه‌های اجتماعی از مراودات و ارتباطات بین‌المللی، که قویاً در فضای مجازی با آزادی بیان و عقیده‌گره خورده است، با چه مبنایی، مداخله جدی در این حق محسوب می‌شود و قابل انتقاد است؟

۶. ضرورت قاعده‌مندسازی فضای مجازی در قالب حقوق بین‌الملل اینترنت

در منافع و تبعات مثبت فضای مجازی برای جامعه بین‌المللی، از جمله در آموزش حقوق بشر، پیشبرد اهداف صلح‌طلبانه بین‌المللی، توسعه و رونق روزافزون مراودات و مبادلات تجاری در سطح جهان، محو خشونت و افراطی‌گری و امثالهم، تردیدی نیست^۱ اما باید به خاطر داشت که توسعه هر فناوری، اقتضائاتی را به همراه دارد که در صورت عدم ضابطه‌مند کردن آن، نه تنها مفید و مثبت

۱. لارنس، پنلوپ، (۱۳۸۳)، کاربرد اینترنت در حقوق، ترجمه سیدقاسم زمانی و مهناز بهراملو، تهران: نشر میزان.

برآورد نمی‌شود، که مضرات آن غالب می‌شود. سوء استفاده از اینترنت و در نتیجه نقض حقوق بشر، هرزه‌نگاری، قاچاق افراد انسانی، ترویج خشونت، تسهیل تروریسم و دیگر سوءاستفاده‌های اینترنتی نشان می‌دهد که تهدیدها و مخاطراتی که استفاده از فضای مجازی می‌تواند به همراه داشته باشد، کمتر از منافع و محاسن آن نیست.^۱ از این حیث، با توجه به اقتضائات موجود در صحنه بین‌المللی و لزوم و ضرورت توسعه و شکل‌گیری هنجارهایی به منظور تنظیم و تضمین روابط میان کاربران در فضای مجازی به امکان توسعه هنجارهای حقوق بین‌المللی موجود که در برخی از شاخه‌های حقوق بین‌الملل روابط تابعان ذی‌ربط را نظام‌مند می‌کنند، پرداخته می‌شود.

۱-۶. جهان‌شمولی فضای مجازی و امکان توسعه هنجارهای بین‌المللی به این قلمرو
توسعه علم و دانش مدرن، فضایی را فراهم کرده تا جوامع نه تنها به ادعای «مک لوهان» در دهکده‌ای جهانی و مجاورت یکدیگر زندگی کنند بلکه در بهره‌برداری از این فضای مشترک نیز با یکدیگر تشریک مساعی نمایند. اینترنت در فضایی به گستره جهانی برای برقراری ارتباطات بین‌المللی، گسترده شده است. توسعه و کاربست کاربرد اینترنت در روابط بین‌المللی روبه گسترش است و البته این امر تنها مختص به دولت‌های توسعه‌یافته‌ای که به آخرین فن‌آوری‌های روز دسترسی دارند، نیست، بلکه توسعه دولت‌های کمتر توسعه‌یافته را نیز در بر می‌گیرد. جهان‌شمولی در قلمروی بهره‌برداری و مبادله اطلاعات در فضای مجازی، زمینه آن شده تا اصولی اساسی مانند جریان آزاد مبادله اطلاعات، دموکراسی، آزادی بیان و حریم خصوصی که پیش از آن، قالباً در چاقوب‌های خاص و محدودی از حقوق بشر مورد توجه قرار می‌گرفت، از قلمرو و گستره قابل ملاحظه‌ای برخوردار شود. سازمان همکاری اقتصادی و توسعه در اعلامیه سنول در زمینه آینده اینترنت، ضمن تأکید بر یکپارچگی قلمروی به وسعت فضای مجازی برای جامعه بین‌المللی، از دولت‌ها می‌خواهد تا در این قالب وسیع و فراگیر، با حمایت و ایجاد فضای باز برای گردش آزادانه اطلاعات، اختراع، نوآوری و انتقال سرمایه از این طریق به توسعه و تقویت مبادلات بین‌المللی در جهان کمک کنند (OECD, 2008: 4-8).

هرچه فن‌آوری توسعه بیشتری یافت، شیوه‌هایی جدید به منظور دفاع از حقوق بشر و لاجرم تحقق یکی از اهداف اساسی و بنیادین مندرج در منشور ملل متحد نیز، بیشتر به کار گرفته شد. برای مثال دستگاه فاکس طی دهه ۱۹۸۰ برای تماس کتبی فوری به صورت ابزاری کلیدی

۱. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به معتمدی، امجد، (۱۳۸۵)، محدودیت‌های وارد بر حق جریان آزاد اطلاعات در حقوق بین‌الملل بشر با تأکید بر تکنولوژی‌های نوین ارتباطی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بشر، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، زمستان.

درآمد، ولی اینک پست الکترونیکی به نحو گسترده‌ای توانسته جایگزین آن شود. چنین تغییر اساسی که در توسعه فن‌آوری جدید تعامل را به نحو قابل ملاحظه‌تری توسعه بخشید، نشانه اهمیت اطلاعات با کیفیت مناسب و ارتباطات قابل ملاحظه در خصوص ارتقای سطح حقوق بشر و حمایت از آن می‌باشد. همچنین این امر شاهدهی بر ماهیت انعطاف‌پذیر فعال عملکرد سازمان‌ها در این زمینه به شمار می‌آید. این امر، امروزه در نقش راهبری که سازمان‌های غیردولتی در حوزه حقوق بشر پذیرفته‌اند، تجلی بارزی یافته است. در واقع مشارکت‌های جدید، مؤثر و فعال که بین سازمان‌های غیردولتی و دولت‌ها به عنوان «دیپلماسی جدید» توسعه یافته‌اند، در بخش قابل ملاحظه‌ای با کاربرد مؤثر ارتباطات و فن‌آوری اطلاعات بوسیله سازمان‌های غیردولتی تکامل یافته‌اند. برای مثال، سازمان‌های غیردولتی در مبارزه عمومی علیه مین‌های زمینی از اینترنت استفاده نمودند تا به صورت مدافعان بسیار مؤثر و ضروری و قادر به برداشتن هر گام مهم در عرصه بین‌المللی جلوه نمایند. لذا به همان نحو که قابلیت‌ها، توانایی‌ها و امکانات اینترنت افزایش می‌یابد، کاربردها و شیوه‌های جدید برای توسعه حقوق بشر نیز پدیدار می‌شوند.^۱

با اینحال، از آنجا که هنوز هم دولت‌ها تابعان اصیل حقوق بین‌الملل محسوب می‌شوند و از آنجا که هنوز هم با استناد به بند ۷ ماده ۲ منشور به تنظیم و اجرای قواعد و هنجارهایی می‌پردازند که ذاتاً در صلاحیت ملی ایشان است، نمی‌توان نقشی را که با مقاومت در برابر شکل‌گیری برخی هنجارهای جهانشمول در قلمرو فضای مجازی ایفا می‌کنند، نادیده گرفت. از طرفی درست است که بسیاری از دغدغه‌های مطرح در فضای مجازی جهانشمول محسوب می‌شوند و عمده مراودات و ارتباطات در قلمرو اینترنت نیز فضای واحد و مشترکی را مابین کاربران ایجاد می‌کند، در هر حال، باید پذیرفت که حقوق بین‌الملل نه در امور داخلی دولت‌ها در زمینه قانونگذاری و اجرای قوانین ملی در قلمرو حقوق ملی دولت‌ها مداخله می‌کند و نه داعیه آن را دارد که با وضع و اجرای قوانین ملی مرتبط با تنظیم و تدوین هنجارهای اینترنتی در قلمرو ملی به مقابله بر می‌خیزد. لذا لازم است تا در هر حال، با توجه به مقوله جهانشمولی فضای مجازی و حاکمیت دولت‌ها در قلمرو ملی، توازنی میان حقوق و مطالبات دولت‌ها و کاربران در سح بین‌المللی و فارغ از مرزهای ملی فراهم آید.

امروزه بسیاری از دولت‌ها، تمامی دسترسی‌ها به اینترنت و محتوای داده‌های انتقالی میان کاربران را کنترل می‌نمایند، و این یکی از موضوعات مهم و نگران‌کننده مقررات فراینده و

۱. رک: هیک، استیون، اف‌هلین، ادوارد و هوسکینز، اریک، (۱۳۹۲)، *حقوق بشر و اینترنت*، ترجمه سید قاسم زمانی و مهناز بهراملو، تهران: انتشارات خرسندی، ص ۲۲.

کنترل دسترسی به موضوعات مندرج در اینترنت است. تحلیلی در خصوص دامنه شمول چنین کنترلی به وسیله سازمان دیده بان حقوق بشر ذکر شده است که عبارتند از ضرورت جلوگیری از دسترسی عموم به محتوای نامناسب، ضرورت کنترل کاربرد اطلاعات غیرقانونی به وسیله تروریست‌ها و جنایتکاران و ضرورت اطمینان بخشیدن به انتقال امن اطلاعات تجاری و اقتصادی و .... هرچند، در مواردی، دلایلی که برای کنترل مرادات کاربران یا محتوای داده‌ها در برخی کشورها صورت می‌گیرد، در موارد قابل ملاحظه‌ای نیز به عنوان بهانه‌ای برای مخالفت با سرکوب کردن و اجتناب از آزادی بیان مورد سوء استفاده رژیم‌های مستبد و قدرت طلب قرار می‌گیرند. در همین راستا، تهدید فن آوری رمزگذاری به وسیله مداخله دولت در جلوگیری از کاربرد آن، موضوع افزایش نگرانی در دنیای معاصر به شمار می‌آید.

بنابراین از یک طرف، مهمترین قابلیت جهان‌شمولی اینترنت آن است که اقدامات ملی دولت‌ها، در زمینه سانسور، فیلترینگ، قطع شبکه اینترنت یا ناکارآمدی این شبکه به واسطه کندی سرعت مبادله اطلاعات در فضای مجازی می‌تواند زمینه‌ای برای نقض حق مبادله آزادانه اطلاعات محسوب شود، چرا که دولت با قطع یا ایجاد مانع در این زمینه، تنها به قلمرو ملی خود بسنده نکرده و چه بسا به نقض ارتباطی می‌انجامد که با لحاظ ویژگی برون‌مرزی، یک یا چند مخاطب آن در خارج از مرزهای ملی حضور دارند و از طرفی دیگر لزوم تأمین امنیت در فضای مجازی جهت استفاده بهینه کاربران مستلزم برخی مداخلات دولت در این زمینه از جمله رمزگذاری و کنترل حداقلی محتوای داده‌هایی است که در میان کاربران به اشتراک گذاشته می‌شود. به این ترتیب، از یک سو، قطع رابطه گسترده‌ای که میان کاربران برقرار است، منحصر به وضع یا اجرای قانون در حدود مرزهای ملی نبوده و قطع ارتباطی محسوب می‌شود که با ایجاد مانع بر سر راه مبادله آزاد اطلاعات، جنبه جهانی یافته و به اختلال رابطه‌ای در فضایی جهانی می‌انجامد و از سوی دیگر، عدم کنترل حداقلی دولت، امنیت میان کاربران را که از شروط اولیه ایجاد رابطه‌ای ایمن و مورد وثوق می‌باشد، به مخاطره می‌اندازد.^۱

۲-۶. تعهد به همکاری دولت‌ها در فضای مجازی

روشن است که مسأله‌ای با عنوان مرزهای سنتی در فضای مجازی قابل طرح نیست. اگر دولتی از طریق اینترنت در مبادله آزادانه اطلاعات اختلالی ایجاد کند، این امر زمینه بروز مسائلی

1. See Mary Ellen O'Connell, Luise Arimatsu, Elizabeth Wilmshurst, Cyber Security and International Law, Chatham House, International Meeting Summer, May 2012, available at https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Law/290512_summary.pdf (last visited at 10. 6. 2016).

بین‌المللی را فراهم می‌سازد، چرا که در این مسأله، دولت‌ها در سطح بین‌المللی به یکدیگر پیوند می‌خورند. این سؤال مطرح می‌شود که آیا دولت‌ها دارای تعهد به همکاری مشترک برای تضمین حقوق اساسی در سطح بین‌المللی، بویژه در حمایت از اصل آزادی مبادله اطلاعات و تخصیص منابع به نحو منصفانه و مقتضی در این حوزه می‌باشند یا خیر. تعهد دولت‌ها به همکاری در برخی دیگر از حوزه‌های حقوق بین‌الملل از جمله حقوق فضا، حقوق دریاها و حقوق محیط زیست مسبوق به سابقه بوده و هرچند در مواردی منحصراً در قالب حقوق نرم تجلی یافته است، زمینه‌ای در راستای تقویت و قوام آن بویژه از حیث رویه متعاقب دولت‌ها و تضمین آن در اسناد بین‌المللی فراهم است. از جمله می‌توان به برخی از اسناد ذی‌ربط اشاره کرد:

۱. موافقتنامه حاکم بر فعالیت‌های دولت‌ها در ماه و سایر اجرام آسمانی مقرر می‌دارد که کلیه فعالیت‌ها در ماه از جمله فعالیت‌های اکتشافی و بهره‌برداری از آن باید بر اساس مقررات حقوق بین‌الملل و به ویژه منشور ملل متحد و همچنین با ملاحظه اعلامیه اصول حقوق بین‌الملل در ارتباط با روابط دوستانه و همکاری میان دولت‌ها انجام پذیرد.^۱

۲. کنوانسیون ملل متحد در زمینه استفاده غیرکشتری از آبراه‌های بین‌المللی ۱۹۹۷، دولت‌های عضو را متعهد می‌کند تا از آبراه‌های بین‌المللی به شیوه‌ای منصفانه و معقول^۲ در قلمروهای سرزمینی‌شان استفاده کنند.^۳

۳. بند ۲ ماده ۱۱ پروتکل کیوتو کنوانسیون چارچوب ملل متحد در زمینه تغییرات آب و هوایی، از اهمیت استفاده مناسب از منابع مشترک در راستای تعهد به انتقال تکنولوژی به دولت‌های در حال توسعه بحث می‌کند. همچنین در بند ۵ ماده ۴ از مسئولیت مشترک در صورت نقض تعهدات در مواردی که در پروتکل مورد توافق صورت گرفته است، سخن به میان می‌آید.^۴

۴. کنوانسیون آثار فرامرزی حوادث صنعتی ۱۹۹۲ در ماده ۲ قلمرو اعمال مفاد کنوانسیون را به پیشگیری، جبران و واکنش اقدامات صورت گرفته در مورد حوادث صنعتی با لزوم اعمال اقدامات متناسب توسعه می‌دهد تا از این طریق موجودات زنده و محیط زیست را در برابر حوادث صنعتی و آثار نامطلوب آن محافظت نماید.^۵

1. Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (Moon Agreement) on 5 December 1979, the UN General Assembly adopted the Agreement in Resolution 34/68.

2. Equitable and Reasonable Utilization.

3. Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses (1977), available at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (3.7.2015).

4. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change available at: http://unfccc.int/essential_background/kyoto_protocol/items/1678.php.

5. Convention on the Trans boundary Effects of Industrial Accidents, Helsinki, 1992, available at: <http://www.unece.org/env/teia.html> (4.6.2015).

۵. پیش‌نویس طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از اعمال متخلفانه بین‌المللی به ترویج حمایت بین‌المللی از روابط فرامرزی معقول و متناسب می‌پردازد و به طور خاص مشتمل بر ضرورت اتخاذ اقداماتی در زمینه آلودگی‌های زیست‌محیطی و همکاری‌های فرامرزی دولت‌ها در این زمینه می‌باشد.^۱

۶. کنوانسیون جرایم سایبری شورای اروپا ۲۰۰۱ (شماره ۱۸۵) متضمن اصولی اساسی در ارتباط با همکاری متقابل به منظور اقدامات حمایتی مشترک علیه حملات سایبری است. این مقررات عمدتاً به منظور دستیابی به هماهنگی ماهوی حداقلی در زمینه مقررات کیفری و شناسایی معیارهای شکلی خاصی برای مقابله عملی با حملات سایبری در صحنه بین‌المللی است و به مسئولیت مشترک دولت‌ها در جامعه بین‌المللی در این زمینه اشاره می‌کند.^۲

نمونه‌هایی که در زمینه لزوم توجه به مدیریت منابع طبیعی یا همکاری‌های بین‌المللی مورد توجه قرار گرفت، متضمن لزوم توجه قابل ملاحظه به استفاده مناسب و معقول از منابع طبیعی و اقتضائات موجود است. همانگونه که اصل استفاده متناسب و معقول از منابع طبیعی و لزوم همکاری بین‌المللی در این خصوص به اصلی جدی در تنسيق نظم بین‌المللی و بر اساس درک مشترک از ماهیت هنجاری آن و در راستای منافع مشترک کل جامعه در نظر گرفته می‌شود، در زمینه استفاده از فضای مجازی نیز، اصل همکاری دولت‌ها به منظور تضمین امنیت مجازی و عدم مداخله در حریم خصوصی کاربران، همچنین تضمین اصل آزادی مبادله اطلاعات، شفافیت‌سازی و آزادی بیان می‌تواند به تثبیت و قوام ساختاری بینجامد که اصول و قواعد روبه رشد در زمینه اینترنت، در آینده به شکل‌گیری رژیم حقوقی بین‌المللی در این زمینه بینجامد.

۷. نتیجه‌گیری

انقلاب تکنولوژیکی آزادی بیان را به نحوی مدرن متأثر ساخت که توسعه رادیو و تلویزیون قبلاً آنرا دگرگون نکرده بود. این انقلاب، جلوه‌های جدیدی از آزادی بیان را در مقابل ما هویدا کرد. با تحولات جدید در این حوزه، رفته‌رفته مشارکت فرهنگی در زمینه‌های مختلفی از

1. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001, available at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (16.3.2015).

به طور خاص بند ۱۵ ماده ۳۶ پیش‌نویس طرح در این زمینه قابل توجه است.

2. Convention on Cyber-crime, European Treaty Series - No. 185 Available at: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/7_conv_budapest_7_conv_budapest_en.pdf (9.4.2015).

جامعه پررنگ‌تر شد و مراوداتی که تا پیش از آن در قالب‌هایی محدودتر صورت می‌گرفت، پررنگ‌تر شد. با این حال، به همان میزان نیز امکان کنترل و ایجاد محدودیت در اقسام مختلف ارتباطات در اشکال جدیدی، هویدا شد. این کنترل که عمدتاً از طریق سازوکارهای دولتی و در مقابله با جریان مبادله آزادانه اطلاعات صورت می‌گیرد، با ظهور شبکه‌های اجتماعی وارد مرحله جدیدی شده است.

قطع دسترسی به اینترنت از سوی دولت‌ها در فضای مجازی که به قلمروی جهانشمول نیز محسوب می‌شود، می‌تواند قدمی جدی به عقب در راستای حق دسترسی آزادانه به جریان اطلاعات شمرده شود، با این حال، به نظر می‌رسد، حداقل در حال حاضر، لزوم رعایت حریم خصوصی، آزادی دسترسی به اطلاعات، آزادی بیان و عقیده و بسیاری از اصولی که در فضای مجازی برای کاربران اینترنت قابل فرض است، عمدتاً تنها در قالب یک حق بشری مطرح و از این دریچه موانعی برای فیلتر یا سانسور اینترنت توسط دولت‌ها قابل طرح باشد (Lemley, 1998: 444). طرح مقوله حقوق اینترنت، اصول و قواعد با ضمانت اجرای مستقل و چارچوبی ساختاری برای حمایت از اصول و قواعد ذی‌ربط، در حقوق بین‌الملل، مقوله‌ای بسیار بدیع، به زعم برخی تنها در قالب ذهنی و فرضی محقق است. هرچند دولت‌ها قادر و مایل به قانون‌گذاری و اجرای قواعد در قلمرو مرزهای ملی می‌باشند، با این حال، حقوق بین‌الملل معاصر با روند شناسایی ارزش‌های مشترکی در قلمرو جهانی حقوق بین‌الملل، به عرصه‌هایی قدم نهاده که بی‌تردید، قانون‌گذاری و اجرای قواعد در صحنه ملی را نیز متأثر می‌نماید. جهان‌شمولی قلمرو اینترنت که شمال و جنوب و شرق و غرب عالم را به هم متصل کرده و کاربران را در نزدیک‌ترین سطح دسترسی به یکدیگر قرار داده، همزمان که جهان‌شمولی در برخی دیگر از حوزه‌های حقوق بین‌الملل از جمله حقوق محیط زیست را تداعی می‌کند، می‌تواند زمینه‌ای برای تأمل در امکان و امتناع تسری برخی اصول و قواعد عام حقوق بین‌الملل به فضای مجازی در راستای شکل‌گیری یک رژیم حقوقی خاص تحت عنوان «حقوق بین‌الملل اینترنت» را فراهم سازد. توسعه قابل ملاحظه شبکه‌های اجتماعی، گسترش روابط تجاری کاربران در فضای مجازی، رونق بازی‌های رایانه‌ای و توجه سازمان‌ها و نهادهای حقوق بشری به اینترنت مزید بر علت شده است تا لزوم شکل‌گیری یک نظام حقوقی در این زمینه بیش از پیش خودنمایی کند. در این چارچوب، امکان تسری اصول و قواعد عام و جهان‌شمول و طراحی سازوکارهای اجرایی قابل قبول در گذار از دوران حکومت قواعد قوام‌نیافته یا بدون ضمانت اجرا، از جمله مصوبات برخی سازمان‌های بین‌المللی فنی و غیردولتی بر فضای مجازی، می‌تواند زمینه‌ساز ظهور دوران استیلای قواعد و هنجارهای سخت و قوام‌یافته در این حوزه شود. بی‌تردید، طی این

مسیر بدون همکاری دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، جامعه مدنی و جامعه بین‌المللی در کل
به‌عنوان ذی‌نفعان غایبی مبادله آزاد اطلاعات میسر نیست.

منابع

الف) فارسی

کتاب

- استیون هیک، ادوارد، اف هلپین و اریک هوسکینز، (۱۳۹۲)، *حقوق بشر و اینترنت*، ترجمه سید قاسم زمانی و مهناز بهراملو، تهران: انتشارات خرسندی.
- پیلوپ، لارنس، (۱۳۸۳)، *کاربرد اینترنت در حقوق*، ترجمه سید قاسم زمانی و مهناز بهراملو، تهران: نشر میزان.
- شهبازی، آرامش، (۱۳۹۱)، *خسارات وارد بر محیط زیست از منظر حقوق مسئولیت بین‌المللی: چالش‌های موجود، در جامعه بین‌المللی و حقوق بین‌الملل در قرن ۲۱*، چاپ اول، تهران: شهر دانش.

مقاله‌ها

- رضانی قوام آبادی، محمدحسین، (۱۳۸۶)، «نگاهی به اصل استفاده غیر زیانبار از سرزمین در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *علوم محیطی*، سال چهارم، شماره ۴.
- شهبازی، آرامش، (۱۳۸۹)، «هتک حرکت ساحت مقدس قرآن کریم در ترازوی حقوق بین‌الملل»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، سال بیست و هفتم، شماره ۴۳.

پایان نامه

- معتمدی، امجد، (۱۳۸۵)، *محدودیت‌های وارد بر حق جریان آزاد اطلاعات در حقوق بین‌الملل بشر با تأکید بر تکنولوژی‌های نوین ارتباطی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بشر، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی.

ب) انگلیسی

Books

- Gazi, Angeliki, (2011), *Radio Content in the Digital Age*, Intellect, U.S.A.
- Jasdev Singh Rai, Celia Thorheim, Amarbayasgalan Dorjderem, Darryl Macer, (2010), *Universalism and Ethical Values for the Environment*, UNESCO Bangkok.
- Kahn, Robert E. & Vinton G. Cerf, (2004), *What is the Internet (and What Makes it Work)? Reprinted in open Architecture as Communications Policy (Mark N. Cooper ed.)*, Kluwer Publishing.

- Karlekar, Karin Deutsch, Sarah G. Cook, (2009), *A Global Assessment of Internet and Digital Media*, Access and Control: A Growing Diversity of Threats to Internet Freedom in Freedom on the Net, Freedom House.

- Khan, Robert & Vinton G. Cerf, (2004), *What is the Internet and What Makes it Work?* Cited in open Architecture as Communications Policy, Mark .N. Cooper (ed).

- Kietzmann, Jan H. et al, (2011), *Social Media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media*, 54 BUS. HORIZONS.

- Kirkpatrick, David, (2010), *The Facebook Effect*, Oxford University Press.

- McGoldrick, Allen, (1991), *The Human Rights Committee: its Role in the Development of the International Covenant on Civil and Political Rights*, Oxford, Clarendon Press.

- McLuhan, Marshall, (1962), *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, University of Toronto Press.

- OECD, (2008), *The Seoul Declaration for the Future of the Internet Economy*, Seoul, Korea.

- *Protecting and Exploring Intellectual Property Rights in Virtual Worlds and Social Networks*, in Andrew Sparrow, (2010), *The Law of Virtual Worlds and Internet, Social Networks*, Gower.

- Svensson, Anna-Lena, & McCarthy, (1998), *The International Law of Human Rights and States of Exception: With Special Reference to the Travaux Preparatoires and Case-Law of the International Monitoring*, MARTIN US NIJHOFF PUBLISHER, THE HAGUE

Articles

- Balkin, George, (1995), "Populism and Progressivism as Constitutional Categories", *104 YALE L.J.*, Vol. 2.

- Benkler, Yochai, (2000), "From Consumers to Users: Shifting the Deeper Structures of Regulation Toward Sustainable Commons and User Access", *52 FED.COMM. L.J.*, Vol.44.

- Brems, Eva, (2005), "Conflicting Human Rights: An Exploration in the

Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, 27 *Human Rights Quarterly*, No.16.

- Fromkin, Allen. Michael, (2003), “Habermas@Discourse.net: Toward a Critical Theory of Cyberspace”, 116 *HARV. L. REV.*

- Hanley. Herbert, (1998), “International Internet Regulation: A Multinational Approach”, 16 *MARSHALL J. COMPUTER & INFO. L.*

- Howard, P.N., Duffy, A., Freelon, D., Hussain, M., Mari, W. & Mazaid, M. (2011). “Opening Closed Regimes: What Was the Role of Social Media During the Arab Spring?”, Seattle: PIPTI. Retrieved May 22, 2012 from <http://pitpi.org/index.php/2011/09/11/opening-closed-regimes-what-was-the-role-of-social-media-during-the-arab-spring/> (3.6.2015).

- Kleinwachter, Wolfgang, (2009), “The History of Internet Governance”, Internet Governance (Oct. 20, 2009) last visited at <http://www.intgov.net/papers/35> (09.06.2015).

- Knoll, Amy, (1996), “Any Which Way but Loose: Nations Regulate the Internet”, 4 *TUL. J.INT’L & COMP. L.*, 23.

- Lemley, Mark A, (1998), “The Law and Economics of Internet Norms”, 73 *CHI.-KENT L.REV.*, 11.

- Wu, Timothy S, (1997), “Cyberspace Sovereignty?—The Internet and the International System”, 10 *HARV. J.L. & TECH*, Vol.22

- Yoo, Christopher S, (2010), “Free Speech and the Myth of the Internet as an Unintermediated Experience”, 78 *GEO. WASH. L. REV.*, 13.

Documents

- A Global Challenge in the New Millennium, (2015), WSIS-03/Geneva/Doc/4-E (Dec. 12, 2003), available at <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/dop.html> (4.6.2015).

- Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (Moon Agreement) On 5 December 1979, the UN General Assembly Adopted the Agreement in Resolution 34/68.

- Convention on Cyber-crime, European Treaty Series - No. 185 Available at: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/libe/dv/7_conv_budapest_/7_conv_budapest_en.pdf (9.4.2015).

- Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, (1977), available at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (3.7.2015).

- Convention on the Trans boundary Effects of Industrial Accidents, Helsinki, 1992, available at <http://www.unece.org/env/teia.html> (4.6.2015).

- DEF. Advances Res. Projects Agency, available at: http://www.darpa.mil/our_work/ (25.9.2015).

- Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, 2001, available at: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (16.3.2015).

- Human Rights Committee. (1983), General Comment no. 10: Freedom of Expression (Art.19) (UN Doc. CCPR/C/21/Add.2

- ICANN Accountability & Transparency. (2015). INTERNET CORP. ASSIGNED NAMES & NUMBERS, <http://www.icann.org/en/news/in-focus/accountability> (8.5.2015).

- International Telecommunication Union. (2006). Review of the International Telecommunication Regulations, ITU Admin. Council Res. 146, available at <http://www.itu.int/ITU-T/itr-eg/files/resolution146.pdf> (21.4.2015).

- Internet Governance Forum, Internet Governnace F., <http://www.intgovforum.org/cms/aboutigf> (4.8.2015).

- Internet SOC'Y, European Commission: Public Consulation on the open Internet and Net Neutrality (2010), available at http://www.isoc.org/pubpolpillar/docs/20100929_eu.pdf (15. 8.2015).

- Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change available at http://unfccc.int/essential_background/kyoto_protocol/items/1678.php.

- Organization for Economic Co-operation and Development, (1980), OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data, Available at: http://www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_34255_1815186.

- Organization Ganization for Economic Co-operation and Development. (1980). OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data,http://www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_34255_1815186_1_1_1_1,00&&en-USS_01DBC.html_1_1_1_1,00&&en-USS_01DBC.html (4.8.2015).

- WCIT and Internet Governance: Harmless Resolution or Trojan Horse?,

CircleID. com, Dec. 17, 2012, http://www.circleid.com/posts/20121217_wcit_and_internet_governance_harmless_resolution_or_trojan_horse/.(5.8.2015).

- World Summit on the Information Society. (2005). Geneva 2003–Tunis 2005, Declaration of Principles: Building the Information Society.

- World Summit on the Information Society. (2005). Geneva 2003–Tunis 2005, Rep. from the Working Group on Internet Governance, WSIS-II/PC-3/DOC/5-E (Aug. 3, 2005)

Websites

- <http://cil.nus.edu.sg/rp/il/pdf/2001%20Draft%20Articles%20on%20Prevention%20of%20Transboundary%20Harm%20from%20Hazardous%20Activities-pdf.pdf> (3.5.2015)

- http://www.intgovforum.org/cms/2011/press/Backgrounder_What_is_IGF_final.pdf (4.8.2015)

- <http://www.intgovforum.org/cms/documents/publications/208-igf-2013-building-bridgesenhancing-multistakeholder-cooperation-for-growth-and-sustainable-development/file> (4.6.2015)

- http://www.iso.org/iso/copyright_information_brochure.pdf (08.5.2015)

- http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/oth/02/09/S020900000A5201PDFE.PDF (14.8.2015)

- http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/oth/02/09/s02090000115201pdf.pdf (6.8.2015)

- <http://www.itu.int/en/wcit-12/documents/final-acts-wcit-12.pdf>, pp. 19-ff. (6.8.2015)

- http://www.itu.int/net/pressoffice/press_releases/2015/17.aspx#.VlazxTuhfmQ

- <http://www.srco.ir/Articles/DocView.asp?Id=115> (9.5.2015)

- <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503> (15.6.2015)

- <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=78&articleid=1163> (17.7.2015)

- <http://www.washington.edu/news/2011/09/12/new-study-quantifies-use-of-social-media-in-arab-spring/>

- <https://www.techopedia.com/definition/5526/local-area-network-lan> (3.7.2015)

